

ВПЛИВ СПОСОБУ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ РАЙОНІ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті аналізуються проблеми функціонування місцевого самоврядування на субрегіональному рівні в Україні. Обґрунтовано наявність чіткого кореляційного зв'язку між способом формування публічно-самоврядної влади (органів місцевого самоврядування) у районі і соціально-економічним розвитком країни, а також необхідність вдосконалення способу формування вказаної місцевої влади з метою забезпечення успішного розвитку держави.

Аннотация. В статье анализируются проблемы функционирования местного самоуправления на субрегиональном уровне в Украине. Обосновывается наличие зависимости показателей социально-экономического развития страны от способа формирования публичной власти местного самоуправления в административном районе, а также необходимость совершенствования способа формирования указанной власти с целью обеспечения эффективного управления развитием государства.

Annotation. In the article is examined the problems of functioning local self-government at the subnational level in modern Ukraine. The article proves hard dependence of indexes of socio-economic development of country on a forming method of organs of local self-government at the administrative districts. And also the article proves necessity in of perfection the forming method of organs of local self-government at the administrative districts of Ukraine with the purpose of providing of successful development of the state.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що на шкалі часу новітньої історії України вже майже закінчується двадцятирічний термін з дня проголошення українською державою демократичного напрямку розвитку, на відміну від інших новітніх європейських посткомуністичних держав, зокрема, сусідньої Польщі, у країні до тепер залишається гострою проблема забезпечення належного функціонування місцевого самоврядування на субрегіональному рівні.

За даними Державного комітету статистики України, а також Верховної Ради України 490 адміністративних райони займають майже 97 % території країни, у яких відповідно до чинного законодавства публічно-самоврядна влада (органи місцевого самоврядування) здійснює управління місцевим розвитком 10278 сільських, 784 селищних та 279 міських громад, охоплюючи практично усі сфери діяльності та повсякденного життя біля двадцяти двох мільйонів громадян, що є мешканцями більше двадцяти дев'яти тисяч населених пунктів країни [1, ст. 140-145; 2, ст. 2; 3; 4]. Зазначимо, що чисельність наявного населення держави станом на 1 січня 2008 р. складала 46,3727 млн. осіб. Загальна кількість населених пунктів (сіл, селищ, міст районного та обласного підпорядкування) – 29841 [там само]. Це об'єктивно вказує на те, що ефективність діяльності

публічно-самоврядної влади у адміністративних районах є вагомим чинником, який суттєво впливає на соціально-економічні показники розвитку не тільки районів України, але й на відповідні показники всієї країни. Отже, без сталого розвитку адміністративних районів України неможливо забезпечити й успішний розвиток усієї держави (*gintezis*).

Саме тому, сучасний етап державотворення вимагає дослідження явища місцевого самоврядування на районному рівні, виявлення причин недостатньо ефективного до тепер його функціонування, напрямів удосконалення, – актуальних на сьогодні, – національного законодавства сфери місцевого самоврядування, відповідної державної регіональної політики, а також інших складових механізму забезпечення успішного публічно-самоврядного управління соціально-економічним і культурним розвитком адміністративних районів. Зазначене, безумовно, включає всебічне дослідження способів формування суб'єктів управління системи місцевого самоврядування району.

Таким чином, потреба дослідження впливу способу формування публічно-самоврядної влади (органів місцевого самоврядування) у адміністративних районах України на економічний, соціальний й культурний розвиток країни сьогодні є досить *актуальною* і гострою. Це дослідження, своєю чергою, надасть змогу оптимізувати як систему місцевого самоврядування на вказаному рівні так і модель публічного управління країни. Саме *вирішення вказаної частини загальної проблеми* щодо ефективності функціонування місцевого самоврядування в Україні виступає сьогодні одним із основних чинників забезпечення успішного соціально-економічного й культурного розвитку демократичної України.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що вчені приділяють значу увагу питанням вивчення та аналізу способів формування публічно-самоврядної влади (органів місцевого самоврядування) у адміністративних районах України, зокрема, їх впливу на місцевий розвиток та держави у цілому. Вагомий внесок у дослідження цього питання зроблено такими українськими вченими, як: В.І. Борденюк [5], О.В. Батанов [6], В.В. Кравченко [7], В.С. Куйбіда [8], В.П. Рубцов [9], О. І. Сушинський [10] та ін. Проте слід зазначити, що сьогодні маємо брак досліджень, які б повною мірою розкривали специфіку залежності загальнодержавних показників соціально-економічного розвитку держави від способів формування органів місцевого самоврядування у адміністративних районах.

При цьому *метою* статті є визначення залежності ефективності управління соціально-економічним розвитком територіальних громад та інтегральних показників соціально-економічного розвитку країни від способу формування органів місцевого самоврядування у адміністративних районах України. Досягнення вказаної мети забезпечить підвищення ефективності управління розвитком територій адміністративних районів та, своєю чергою, покращить соціально-економічну ситуацію в Україні. *Завданням* публікації є визначення специфіки залежності соціально-економічного розвитку держави від

способу формування органів місцевого самоврядування в адміністративних районах України.

Наукова новизна дослідження – науково обґрунтовано і доведено наявність чіткого кореляційного зв'язку між способом формування публічно-самоврядної влади району та соціально-економічним розвитком України. А саме: спосіб формування вказаної влади, як ключового суб'єкта районної системи управління, значною мірою впливає на інтегральні показники соціально-економічного розвитку держави, та, отже, – є вагомим, водночас, однією із основних ланок механізму забезпечення стабільного та успішного розвитку країни.

Успішний розвиток східноєвропейських держав пострадянського простору, серед яких є і Україна, об'єктивно потребує відновлення та розбудови їх державності на загально визнаних світовою й європейською спільнотою демократичних засадах. Безперечно, запорукою та, водночас, головною рушійною силою такого розвитку є ефективне функціонування місцевого самоврядування, реалізація якого має бути забезпечена насамперед на центральному рівні (центральною публічною владою) шляхом формування оптимальної (дієздатної) його системи.

Інакше кажучи, високоефективне місцеве самоврядування можливе лише тоді, коли воно буде спиратися на чіткі, комплексні й узгоджені дії усіх гілок центральної публічної влади щодо забезпечення відповідних конституційно-правових та законодавчих засад його функціонування, на виважену, науково обґрунтовану державну політику центру щодо сфери місцевого самоврядування. Це стосується також й важливого питання щодо забезпечення справедливого судового захисту прав територіальних громад (та посадових осіб ОМС), зокрема, під час розв'язання компетенційно-управлінських конфліктів між органами державної влади та місцевого самоврядування [10, с. 78]. Тільки спираючись на такий державний політико-правовий та структурно-організаційний фундамент публічно-самоврядна влада територіальних громад здатна реально здійснювати високоефективний менеджмент у галузі управління місцевим розвитком.

Яскравим свідченням цьому є, зокрема, приклад ефективної розбудови держави Польща, де саме завдяки цілеспрямованим й узгодженим діям центру у складні часи трансформації та реформ системи публічного управління (1990-2001 рр.) були успішно запроваджені дієві інституціональні механізми й організаційно-функціональні моделі місцевого самоврядування як на субрегіональному, так й на місцевому рівнях [11, с. 10-14].

З іншого боку, саме таким чином сформована та реалізуюча свої конституційно-правові повноваження польська самоврядна влада сьогодні є одним із дієвих базових інструментів, які оптимізують систему публічного управління сучасної демократичної Польщі [11, с. 15-18, 171, 174, 175].

Водночас, маємо наголосити, що Україна, так само, як і Польща, у 90-х роках минулого сторіччя перебувала на початковому етапі

трансформації суспільного ладу та запровадження інституційних структурно-функціональних реформ публічного управління. Проте, Україна, на відміну від Польщі, до тепер щодня ще стикається із значними проблемами щодо управління місцевими справами у адміністративних районах.

Переконливим свідченням цьому, зокрема, є статистичні дані Державного комітету статистики України та висновки експертів Національної Академії Наук України щодо низьких показників місцевого розвитку сільських, селищних й міських поселень адміністративних районів [3; 12, с. 437, 447-450; 13, с. 79, 82]. Зазначене, безперечно, негативно характеризує ефективність діяльності суб'єктів управлінням районної системи місцевого самоврядування та об'єктивно вказує на недостатню їх професійність щодо управління соціально-економічним і культурним розвитком територіальних громад.

Зазначимо, що сьогодні, з одного боку, згідно із Конституцією України (ст.ст. 140–144) та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст.ст. 2, 10-12, 17 - 18, 25-43 тощо) управління соціально-економічним й культурним розвитком територіальних громад в адміністративних районах України передусім покладається на відповідну публічно-самоврядну владу (органи місцевого самоврядування). З іншого боку, відповідно до чинного законодавства України, зокрема, ст. 140 Конституції України, центральним суб'єктом управління в системі місцевого самоврядування є територіальна громада [5, с. 132, 133; 6, с. 65]. Проте, реально вона й досі у силу низки об'єктивних й суб'єктивних причин залишається не достатньо активним й свідомим суб'єктом управління місцевими справами [9, с. 210, 211]. Окрім, її значної активізації під час місцевих виборів [там само].

Вказане означає, що публічно-самоврядна влада (органи місцевого самоврядування), яка формується і функціонує у адміністративному районі є ключовим суб'єктом районної системи управління [7, с. 365, 366, 427]. Адже, саме ця влада згідно із чинним законодавством розробляє й приймає (від імені громади) управлінські рішення щодо розв'язання широкого кола проблем повсякденного життєзабезпечення територіальних громад села, селища та міста у районі, вирішує питання їх стратегічного розвитку тощо [1; 2]. Отже, ефективність її діяльності значною мірою визначає рівень соціально-економічних показників та успішність розвитку району [8, с. 134, 152, 153].

Важливо зазначити, що вказана місцева влада формується відповідними територіальними громадами під час місцевих виборів у спосіб, який регламентується Законами України [2; 14], зокрема, виборчим законодавством сфери місцевого самоврядування [14]. Водночас, основні принципи її формування визначено Конституцією України, зокрема, ст.ст. 5, 9, 38, 71, 141.

Тому, ефективність діяльності публічної самоврядної влади у районі сьогодні визначається насамперед ефективністю способу її формування.

Саме спосіб формування вказаної влади визначає рівень її професійності, а, отже, й її спроможність із високою ефективністю здійснювати власні та делеговані публічно-управлінські функції, спираючись на чинне законодавство [15, с. 2, 17]. Тобто, дієвий спосіб формування цієї влади передусім означає обрання до її лав осіб із високим рівнем професійної (управлінської) компетентності та громадянської свідомості, як результат застосування територіальною громадою норм відповідного виборчого права під час місцевих виборів [там само]. Безперечно, сформована у дієвий спосіб місцева (публічно-самоврядна) влада має характерні і незмінні риси. А саме: стійку пріоритетну спрямованість на дієве задоволення інтересів громади, ефективність і результативність надання публічно-управлінських послуг, стратегічного мислення, здатність чіткого визначення тактичних цілей, засобів їх досягнення, оптимально поєднуючи місцеві й загальнодержавні інтереси тощо.

Очевидно, що низький рівень ефективності, про який вже вказувалося вище, публічно-самоврядної влади щодо управління місцевим розвитком територіальних громад в адміністративних районах країни окрім причин організаційно-функціонального характеру (не чітке розмежування компетенцій між публічною та публічно-самоврядною владою, відсутність у повному обсязі правової, організаційної, матеріально-фінансової автономії місцевого самоврядування тощо), є також значною мірою наслідком (негативним результатом) запровадження в Україні не достатньо дієвого способу формування цієї влади.

Зазначимо, що сьогодні основною метою розвитку країн світу є стаке зростання якості життя усього населення, як вирішального чинника людського капіталу [16, с. 10, 11, 17; 17, с. 8]. Тому нині якість життя людини виступає головним індикатором рівня розвитку будь-якої держави [там само].

У світовій й вітчизняній практиці якість життя прийнято оцінювати за рівнем інтегрального індексу людського розвитку [17, с. 14-17]. Цей індекс за міжнародною методикою програми розвитку Організації Об'єднаних Націй передбачає використання первинних статистичних даних про здоров'я всього населення країни, рівень його освіти й економічний добробут та розраховується як проста середня з індивідуальних індексів тривалості життя, індексу досягнутого рівня освіти, і індексу скоригованого реального валового внутрішнього продукту на душу населення [там само].

Водночас, на думку українських науковців, зокрема, Е.М. Лібанової, в Україні для вимірювання показників людського розвитку регіонів доцільно використовувати вітчизняну методологію, яка більшою мірою враховує місцеві та регіональні аспекти людського розвитку держави [18, с. 9, 10]. У тому числі стан та зміни демографічної та екологічної ситуації, соціального середовища, ринку праці, матеріального добробуту населення, умов його проживання, рівня освіти, охорони здоров'я тощо [16, с. 27, 28; 18, с. 10, 15, 16]. При цьому у вітчизняній методології, так само як й у міжнародній, базою для розрахунків вказаних

індикаторів є первинні показники державних статистичних спостережень щодо місцевого і регіонального соціально-економічного розвитку та систематичних вибіркового обстежень домогосподарств [18; 19].

Враховуючи це, а також дані, які вже вказувались вище, щодо загальної чисельності населення (що складає більше третини від всього населення країни) та площі (490 районів займають більше 97% території України) адміністративних районів, маємо дійти наступного висновку. Інтегральні індекси людського розвитку виміряні як за міжнародною методикою (ІЛР країни), так і за національною методикою (ІЛР регіону) мають досить значну складову, яка визначається показниками стану охорони здоров'я, тривалістю життя, економічним добробутом, рівнем розвитку ринку праці, соціальним середовищем, екологічною ситуацією, досягнутим рівнем освіти тощо саме територіальних громад сіл, селищ й міст, які входять до складу адміністративних районів України.

Про це переконливо свідчить також аналіз окремо кожного із вищевказаних показників-індикаторів, що є складовими інтегрального індексу людського розвитку. Зокрема, – аналіз даних народжуваності й смертності, які вчені відносять до групи індикаторів людського розвитку, що забезпечують оцінку і характеризують, з одного боку, стан та перспективи здоров'я населення, а, з іншого боку – демографічний розвиток регіону (країни) [20, с. 114, 132]. Так, у Херсонській області згідно із статистичними даними кількість всього населення адміністративних районів у 2008 р. становила 651,8 тис. осіб (58,9 % від населення області), а народжуваність та смертність на 1000 осіб наявного населення по території усіх районів області відповідно склали 10,7 народжених (по області – 10,4) та 17,5 померлих (по області – 16,3) [21, с. 23, 304]. Отже, показники народжуваності та смертності населення адміністративних районів мають значний вплив на відповідні індикатори стану та перспективи здоров'я і демографічної ситуації регіонів й країни у цілому.

Важливо також наголосити, що аналіз інших показників соціально-економічного розвитку адміністративних районів (рівня освіти, охорони здоров'я, ринку праці, ситуації соціального середовища, матеріального добробуту та умов проживання населення тощо), які визначають інтегральний індекс людського розвитку країни або її регіонів не менш яскраво свідчить про їх досить значний вплив на цей індекс. Проте за обмеженістю обсягу цього дослідження вимушені будемо повернутися до вказаного аналізу у наступних працях.

Таким чином, вищевикладене приводить до висновку, що спосіб формування публічно-самоврядної влади у адміністративних районах є вагомим чинником впливу на соціально-економічний розвиток як регіонів, так й країни у цілому.

Крім того, аналіз даних моніторингу показників інтегрального індексу людського розвитку України (див. табл. 1) переконливо вказує на те, що періоди спаду, стабілізації та покращення соціально-економічної ситуації у країні чітко корелюються із періодами діяльності публічно-

самоврядної влади (органів місцевого самоврядування) у адміністративних районах сформованої у різні способи відповідно до чинних у ці періоди законодавчих актів [22, с. 20; 23, с. 256, 257; 24, с. 179, 183].

Таблиця 1. Індекси людського розвитку України, 1990-2007 рр.*

Рік моніторингу	ІЛР України	Рейтинг України за ІЛР	Базові законодавчі акти, що визначають спосіб формування органів місцевого самоврядування в адміністративних районах України	Спосіб формування органів місцевого самоврядування в адміністративних районах України
1.	2.	3.	4.	5.
1990	0,844	45	Закон УРСР "Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР" від 27 жовтня 1989 р. № 8305-ІХ. (стрімке падіння ІЛР свідчить про швидке погіршення соц.-ек. становища в Україні)	Депутатський корпус місцевих рад формується за мажоритарною системою виборів; голови місцевих рад обираються відповідною радою та очолюють виконком ради
1991	0,800	45		
1992	0,748	54		
1993	0,734	80		
1994	0,719	95	Закон України "Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад" від 24 лютого 1994 року N 3996-ХІІ. (зменшення темпу падіння ІЛР є свідченням сповільнення темпу погіршення соц.-ек. становища в Україні)	Депутатський корпус місцевих рад формується за мажоритарною системою виборів; голови місцевих рад обираються населенням за мажоритарною системою та очолюють виконком ради
1995	0,708	102		
1996	0,702	–		
1997	0,721	91		
1998	0,729	78	Закон України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 14 січня 1998 р. № 14/98-ВР. (динамічне зростання ІЛР свідчить про покращення соц.-ек. ситуації в Україні)	Депутатський корпус місцевих рад формується за мажоритарною системою виборів; сільський, селищний, міський голова обирається населенням за мажоритарною системою виборів та очолює виконком відповідної ради; голови районних рад обираються відповідною радою
1999	0,737	74		
2000	0,743	80		
2001	0,754	75		
2002	0,762	70		
2003	0,769	78		
2004	0,777	77		
2005	0,788	76		
2006	0,789	84	Закон України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 6 квітня 2004 р. № 1667-ІV. (зменшення темпу зростання ІЛР є свідченням сповільнення темпу покращення соц.-ек. становища в Україні)	Сільський, селищний, міський голова та депутати сільської, селищної ради обираються за мажоритарною системою виборів; депутатський корпус міських та районних рад формується за пропорційною системою виборів; голови районних рад обираються відповідною радою
2007	0,796	85		

Дані представлені у таблиці 1 яскраво свідчать, що саме на початку вказаних періодів в Україні відбулися зміни базових законодавчих актів, що визначають й регламентують спосіб формування органів місцевого самоврядування в адміністративних районах України [25; 26; 27; 2]. Водночас, дані вищевказаного моніторингу, що представлені у цій таблиці, також свідчать про стрімке падіння значення абсолютного рівня показників інтегрального індексу людського розвитку (ІЛР) України (у середньому на 0,03667 щорічно) у 1990-1993 р.р. та сповільнення темпів їх падіння – у 1994-1997 р.р., стале зростання (у середньому на 0,01 щорічно)

– у 1998-2005 р.р. та сповільнення темпу їх зростання (у середньому до 0,001 щорічно) – у 2006-2007 р.р.

Таким чином, в результаті здійсненого аналізу щодо впливу способу формування публічно-самоврядної влади (органів місцевого самоврядування) районної системи місцевого самоврядування на соціально-економічний розвиток держави привів до наступних висновків.

По-перше, маємо констатувати, що рівень соціально-економічного розвитку держави має чітку кореляцію із показниками соціально-економічного розвитку територіальних громад, що входять до складу адміністративних районів. Інакше кажучи, на інтегральні показники розвитку країни, зокрема, на показники якості життя у країні, значною мірою впливають показники розвитку адміністративних районів.

По-друге, з огляду на процеси управління соціально-економічним розвитком територіальних громад у районі саме публічно-самоврядна влада (органи місцевого самоврядування) є ключовим суб'єктом управління районної системи місцевого самоврядування. Адже, рівень соціально-економічного і культурного розвитку адміністративних районів, про що вже вказувалося вище, сьогодні визначається насамперед ефективністю управлінської діяльності публічно-самоврядної влади (органів місцевого самоврядування) у районі, її реальною спроможністю високоефективно, спираючись на чинне законодавство, здійснювати власні та делеговані публічно-управлінські функції. Отже, по-третє, спосіб формування публічно-самоврядної влади, у тому числі методи і інструменти публічного відбору до її лав, якщо можливе таке порівняння, осіб, які володіють високими моральними й професійними (публічно-управлінськими) якостями сьогодні є невід'ємною й ваговою складовою механізму забезпечення високої якості життя у країні. У тому числі її динамічного наближення на нинішньому етапі державотворення до рівня стандартів держав Європейського Союзу. Інакше кажучи, узгоджена, виважена й цілеспрямована, науково обґрунтована державна політика центру (усіх гілок центральної публічної влади) щодо законодавчого встановлення дієвого способу формування у адміністративному районі публічно-самоврядної влади сьогодні є одним із головних чинників забезпечення успішного розвитку країни.

По-четверте, нарешті маємо усвідомити, що формування висококваліфікованого професійного кадрового резерву для керівної роботи у органах місцевого самоврядування на районному рівні також є одним із вагомих чинників забезпечення динамічного розвитку країни, а, отже, – має стати сьогодні одним із пріоритетів державної регіональної політики. Це передбачає, зокрема, запровадження (започаткування) в Україні державної освітньої програми щодо виявлення у територіальних громадах сіл, селищ, міст району особистостей із природно притаманними їм здібностями до публічно-управлінської діяльності та їх фахове навчання (професійну підготовку). Реалізація вказаної програми надасть

можливість громадам обирати до лав публічно-самоврядної влади більшою мірою підготовлених до управлінської діяльності представників із членів своїх громад. Своєю чергою, це підвищить ефективність діяльності публічно-самоврядної влади в адміністративному районі, у тому числі збільшить обсяги надходжень як до бюджетів територіальних громад сіл, селищ, міст району, так й до бюджету країни, покращить якість надання громадських послуг тощо.

Результати цього дослідження можуть бути застосовані у процесі розробки проектів законодавчих і нормативно-правових документів у сфері державної регіональної політики та місцевого самоврядування.

Перспектива подальших досліджень у даному напрямку. У подальшому вбачається необхідним продовження здійснення аналізу нормативно-правового забезпечення механізмів і шляхів досягнення оптимального способу формування органів місцевого самоврядування на субнаціональному рівні, що, на нашу думку, є базовим чинником у вирішенні проблеми ефективного управління у нашій державі.

Використані джерела інформації:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. № 280/97. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
3. Статистичний щорічник України за 2008 р. / За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за вип. П.П. Забродський. – К.: Держ. ком. стат. України, 2009. – 572 с.
4. Регіони України та їх склад. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
5. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії. Монографія. - К.: Парламентське видавництво, 2007. – 576 с.
6. Батанов О.В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / За заг. ред. В.Ф. Погорілка; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Видавн. дім «Ін Юре», 2003. – 512 с.
7. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Кол. моногр. / В.О. Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов та ін.; За ред. В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. - К.: Атіка, 2007. – 864 с.
8. Куйбіда В.С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: Монографія. – К.: МАУП, 2004. – 432 с.
9. Рубцов В.П. Про оцінювання результативності управлінської діяльності органів місцевої влади / Актуальні проблеми виконання Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації” : наук.-практ. посібник; За ред. В.В. Кравченка. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.
10. Сушинський О.І. Компетенція держави та місцевого самоврядування у сфері комунальних послуг: концепція та практика: Монографія. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 156 с.
11. Гонцяж Я., Гнидюк Н., Куленкова О., Гуменюк В. Самоврядування та територіальна організація влади в Польщі / За заг. ред. Я. Гонцяжа – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 184 с.
12. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Кол. моногр. / Ю.Г.Рубан та ін.; за ред. Ю.Г.Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 743 с.

13. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. : Біла книга державної політики. Кол. моногр. / Ю.Г.Рубан та ін.; за ред. Ю.Г.Рубана. - К.: НІСД, 2008. – 184 с.
14. Закон України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 6 квітня 2004 р. № 1667-IV. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
15. Охоцький І.Л. Формування публічно-самоврядної влади як фактор соціально-економічного розвитку адміністративного району. [Електронний ресурс]. // Державне будівництво. – 2009. – №2. – С. 1 – 21 (електронне наукове фахове видання з державного управління). – Режим доступу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_2_2009.pdf
16. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. — К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.
17. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан: Монографія / Кол. авт.: Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С. Власюк та ін; ПРООН. - К., 2002. -123 с.
18. Людський розвиток в Україні: 2004 рік (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 172 с.
19. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. / [Лібанова Е.М., Грішнова О.А., Григор'єва Л.О. та ін.; за ред. Е.М.Лібанової]; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. — К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2007. — 327 с.
20. Людський розвиток в Україні: 2003 рік (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 194 с.
21. Статистичний щорічник Херсонської області за 2008 рік. / За ред. В.А. Вознюка – Херсон: Головне Управління статистики у Херсонській обл., 2009. – 509 с.
22. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008. Людський розвиток і європейський вибір України – К.: Програма розвитку ООН, 2008 – 122 с.
23. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 : Монографія. / За ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД , 2006. – 576 с.
24. Human Development Report 2009. Overcoming barriers : Human mobility and development. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf
25. Закон УРСР "Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР" від 27 жовтня 1989 р. № 8305-IX. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
26. Закон України "Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад" від 24 лютого 1994 року N 3996. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
27. Закон України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 14 січня 1998 р. № 14/98-ВР. – Режим доступу :<http://www.rada.gov.ua>

Рецензент: Колтун В.С., к.держ.упр., доцент.